

РОЗДІЛ 10. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.49>

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Барсук М.А.,
кандидат юридичних наук

Барсук М.А. Поняття соціального захисту суддів в Україні.

Стаття присвячена уточненню визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні». Виокремлюються основні підходи до тлумачення поняття «соціальний захист», серед яких: економічний підхід; соціально-правовий (комплексний) підхід. Встановлюється, що соціальний захист суддів в Україні є особливою гарантією незалежності та самостійності суддів, що виявляється у передбаченій законодавством комплексній діяльності суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати соціальну безпеку такого кола працівників, цілісно спрямованій на створення та підтримання гідних, соціально безпечних умов (гарантій) існування суддів (суддів у відставці; опосередковано – членів сім'ї судді). При цьому зазначається, що такі соціально безпечні умови є обставинами дійсності, наявність яких засвідчує спроможність суддів реалізувати належні їм права та законні інтереси, повноцінно задовольняючи таким чином матеріальні та моральні потреби, а також уникаючи негативного впливу соціальних та інших ризиків, пов'язаних із перебуванням на посаді судді. Для конкретизації змісту поняття соціального захисту суддів в Україні окреслюються основні риси такого захисту. До основних таких характеристик автор відносить те, що таким соціальний захист: з одного боку, стосується працівника зі спеціальним трудовим статусом (зі статусом судді), а з іншого боку (опосередковано) – членів сім'ї судді; ґрунтується на особливій нормативно-правовій основі; передбачає комплекс додаткових соціальних гарантій, що є заходом компенсування обмежень, заборон і ризиків, якими характеризується робота судді; здійснюється на основі відповідних нормативних, фактичних і процедурних підстав; має надзвичайне соціально-правове значення для індивіда, суспільства та держави; є обов'язком держави, що виконується в результаті реалізації соціальної функції держави у діях відповідних суб'єктів владних повноважень; передбачає створення та дію правового механізму соціального захисту суддів. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується, що соціальний захист суддів в Україні: є важливою гарантією забезпечення незалежності та самостійності суду і суддів; є специфічним соціально-правовим феноменом.

Ключові слова: правова держава, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, суддя, судова влада.

Barsuk M. The Concept of Social Protection for Judges in Ukraine.

The article aims to clarify the definition of the concept of “social protection of judges in Ukraine.” It identifies the main approaches to interpreting the concept of “social protection,” including the economic approach and the socio-legal (complex) approach. The article establishes that social protection for judges in Ukraine serves as a special guarantee of their independence. This is manifested through comprehensive activities undertaken by entities mandated by law to ensure judges’ social security and their families’ social security. These activities are aimed at creating and maintaining dignified and socially safe conditions that guarantee judges’ existence, including retired judges. It is crucial that such socially safe conditions enable judges to exercise their rights and legitimate interests. They also meet their material and moral needs and mitigate the negative impact of social and other risks associated with their judicial role. The article further outlines the main features of social protection, which encompass the special labor law status of judges and the indirect inclusion of the judge’s family, a specific legal basis, a complex of additional social guarantees compensating for the restrictions and risks inherent in the work of judges, and the existence of normative, factual, and procedural grounds. The extraordinary socio-legal significance of social protection

for individuals, society, and the state is underscored, highlighting the obligation of the state to fulfill its social function through the actions of relevant power entities. Moreover, the article emphasizes the importance of implementing a modern legal mechanism for judges' social protection. The article summarizes the research findings, highlighting the role of social protection in ensuring the independence and autonomy of the court and judges and emphasizing its significance as a distinct socio-legal phenomenon.

Key words: constitutional state, social security, welfare state, social protection, judge, judiciary.

Постановка проблеми. Судова влада, котра об'єктивується в процесі трудової діяльності судді, характеризує стан цивілізаційного розвитку суспільства, в якому суд застосовує право, охороняючи правопорядок і культивує таким чином справедливість. Між тим, дійсна відповідність судової влади поточним цивілізаційним тенденціям соціальних і правових держав безпосереднім чином пов'язується із об'єктивним забезпеченням її незалежності [1, с. 249], що є базовою характеристикою загального правового статусу судді, котра прямо пов'язана із феноменом соціальної безпеки, що: 1) досягається в процесі соціального захисту суддів; 2) постає в якості фундаментальної умови належного функціонування системи правосуддя загалом. Тобто, подальша розбудова України в якості правової, соціальної та демократичної держави залежить від адекватності та ефективності соціального захисту професійних суддів, що обумовлено самою *місіє та роль суду в процесі цивілізаційного розвитку держави*, а також зв'язком соціальної безпеки суддів із їх можливостями належним чином об'єктивувати судову владу, яка буде відповідати усталеним міжнародним стандартам. Крім того, важливість соціального захисту суддів може бути аргументована загальною значимістю такого соціально-правового феномена, специфікою поточних обставин її об'єктивації, а саме тим, що: по-перше, соціальний захист – це завжди актуальне питання для соціальної, правової та демократичної держави; по-друге, поточне забезпечення дієвості соціального захисту на нормативному, інституційному та інших рівнях відбувається в умовах трансформації соціальної сфери України, обумовленої її європеїзацією, протизуванням принципами ринкової економіки та впливом соціальної сфери на становлення в Україні ринкової економіки соціальної держави; по-третє, попередні судово-правові реформи не концентрували належну увагу законодавчої і виконавчої влади на потребі комплексної оптимізації дії правового механізму соціального захисту суддів в Україні, що є питанням, котре потребує окремого вирішення. Все це демонструє нагальність наукової дискусії щодо актуальної сутності й проблематики подальшого розвитку соціального захисту суддів в Україні. При цьому початок цієї дискусії слід намітити з уточнення питання про те, що саме сьогодні слід розуміти під поняттям «соціальний захист суддів в Україні».

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Сутність і проблематику соціального захисту суддів в контексті поточних проблем, що мають місце в сфері реалізації державою соціальної функції, вже прямо чи опосередковано досліджувались у наукових напрацюваннях багатьох українських вчених, серед яких: О.О. Беспалов, В.О. Журавель, Г.А. Зуб, М.І. Іншин, О.В. Карпушова, Е.Л. Коваломнус, В.Г. Костенко, Ц.В. Оганісян, А.В. Сапон, Ю.І. Соколова, О.І. Тищенко та ін. науковці. Разом із тим, слід констатувати, що переважна частина таких наукових досліджень і розвідок: 1) розкриває зміст соціальної безпеки суддів (тобто, результату застосування соціального захисту), оминаючи при цьому потребу окреслення сутності соціального захисту таких працівників; 2) сконцентрована на з'ясуванні змісту окремих форм (напрямів) соціального забезпечення суддів або ж взагалі – на усиченій інтерпретації соціального захисту (тобто, на економічному підході до розуміння соціального захисту, який зводить такий захист повністю чи переважно до матеріального забезпечення соціально вразливого суб'єкта). Крім того, в наявних наукових дослідженнях взагалі відсутнє визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні», що є питанням, котре потребує комплексного вирішення в рамках процесу наукової інтерпретації відповідного соціально-правового явища.

Отже, **метою** статті є уточнення визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні». Ця мета досягається шляхом виконання таких *завдань*: 1) окреслити загальні позиції вчених щодо змісту соціального захисту; 2) виокремити та проаналізувати переваги і недоліки основних підходів до розуміння поняття «соціальний захист»; 3) виокремити особливі характеристики (риси) соціального захисту суддів в Україні; 4) сформулювати визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні».

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що феномен соціального захисту, як зазначає Р.Є. Демчак, часто ототожнюється із «соціальною безпекою», хоча «соціальний захист» являє собою процес з приводу досягнення зазначеної безпеки, а відтак «соціальна безпека» (за своїм змістом) може безпосередньо співвідноситися з поняттям «соціальна захищеність» [2, с. 148]. При

цьому в наявній науковій літературі можемо помітити низку авторських визначень поняття «соціальний захист», які є не виправдано широкими, а відтак – характеризуються критично низьким рівнем юридичної визначеності. Наприклад, українські вчені Г.В. Назарова та М.І. Тімофєєва під соціальним захистом пропонують розуміти «засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей, отримує підтримку урядового курсу» [3, с. 178]. У відповідності до цієї дефініції складно стверджувати про наступне: 1) чи може вважатись соціальним захистом забезпечення державою матеріального та/або духовного благополуччя людини, коли така функція держави здійснюється не в суспільстві, що трансформується; 2) чи будь-який інструмент, за допомогою якого держава впливає на життя людей – це соціальний захист; 3) чи будь-які дії держави, що впливають на життя людей та знаходять урядову підтримку охоплені режимом соціального захисту.

Також в наявній науковій літературі вченими формулюються більш конкретизовані дефініції поняття «соціальний захист», аналізуючи які можемо дійти висновку про можливість їх умовного поділу на такі два основних підходи:

1) *економічний підхід до інтерпретації сутності соціального захисту*, у межах якого відповідний захист постає в якості діяльності (процесу) уповноважених суб'єктів за допомогою якого задовольняються виключно чи переважно матеріальні потреби людини. Наприклад, українська вчена Л.П. Лутицька, досліджуючи систему соціального захисту малозабезпечених верств населення доходить висновку, що таким захистом є «діяльність держави, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадку, коли особа або сім'я є малозабезпеченою» [4, с. 45]. Певна річ, з цим підходом не можна погодитись в жодній мірі, адже *задоволення державою лише матеріальних потреб соціально вразливих верств населення – це вияв соціальної політики держави, заснованої на формуванні «суспільства утриманців»*. Натомість сучасна соціальна і правова держава реалізує свою соціальну функцію у контексті соціального захисту шляхом задоволення (за наявності такої можливості) комплексу потреб людини, що формує стан соціальної захищеності (соціальної безпеки), а отже – розкриває для такої особи широту можливостей вийти з соціально вразливого становища та жити повноцінним соціальним життям. Саме тому, соціальний захист суддів в Україні, як в правовій і соціальній державі, повинен охоплювати не лише заходи матеріального забезпечення, але й також заходи морального характеру, які, приміром, поліпшуватимуть психологічний клімат в суді й зменшать рівень психофізіологічної виснажливості роботи судді [див., напр.: 5, с. 95], надаватимуть можливості підвищення рівня професійних знань судді та справлятимуть інший позитивний соціальний ефект [див., напр.: 6, с. 21–39; 7, с. 24–40], що максимізуватиме соціальний капітал судді загалом;

2) *соціально-правовий (комплексний) підхід до інтерпретації сутності соціального захисту*, в рамках якого такий захист розкривається переважно в якості діяльності (процесу) уповноважених суб'єктів за допомогою якого задовольняється комплекс матеріальних і духовних потреб людини, котра опинилась в соціально вразливому стані й таким чином вирівнюється (відновлюється) необхідний рівень соціальної безпеки такої людини. Прикладом відповідних інтерпретацій соціального захисту можемо назвати пропозицію щодо тлумачення соціального захисту, запропоновану С.О. Устиновим. Вчений вважає, що вказаним захистом постає «діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму» [8, с. 94]. Інший приклад – пропозиція щодо розуміння сутності соціального захисту, яку сформулювала О.В. Павліченко, на думку якої, таким захистом слід вважати «одну з основоположних функцій держави та недержавних громадянських інституцій, спрямовану на забезпечення матеріального та духовного благополуччя людини в державі та гарантування її прав на вільний розвиток і реалізацію своїх прав» [9, с. 72].

Можемо помітити, що найбільш часто соціально-правовий підхід до тлумачення змісту соціального захисту вченими використовується в контексті окреслення сутності соціального захисту працівників загалом чи окремих їх категорій (груп). Наприклад, М.Є. Хоружий і З.В. Гбур, розглядаючи характеристику соціального захисту держслужбовців доводять думки, що таким захистом слід розуміти «діяльність держави щодо встановлення та реалізації гарантій соціально економічних і соціально культурних прав державних службовців з метою досягнення належного рівня соціальної захищеності

кожного державного службовця та, в установлених законом випадках, членів його сім'ї, яку також спрямовано на забезпечення процесу формування і розвитку професійних якостей та задоволення матеріальних і моральних потреб згідно з тим соціально правовим статусом, який вони посідають у суспільстві» [10, с. 108]. У свою чергу українська дослідниця В.М. Шкода, розглядаючи особливості соціального захисту працівників митних органів, доходить висновку, що під відповідним захистом необхідно розуміти «цілеспрямовану, комплексну та законодавчо врегульовану соціально орієнтовану діяльність держави зі створення соціально безпечних умов трудового та позатрудового життя працівників митних органів, в яких у результаті узгоджених правових, економічних й організаційних заходів ці працівники можуть реалізувати належні їм (як працівникам митних органів) соціальні права» [11, с. 160]. Дефініції соціального захисту, які сформулювали М.Є. Хоружий і З.В. Гбур, а також В.М. Шкода можуть бути орієнтиром для розуміння сутності соціального захисту суддів в Україні.

Додатково в рамках цього дослідження слід звернути увагу й на те, що українськими вченими вже робились спроби окреслити визначення поняття «соціальний захист суддів» у контексті суміжних понять. Наприклад, український вчений і суддя В.Г. Костенко під соціальним забезпеченням суддів пропонує розуміти «визначену чинним законодавством сукупність гарантованих та необхідних для високопрофесійної та високоморальної діяльності економічних, правових, організаційних механізмів, що забезпечують незалежність судової гілки влади, надійне та стабільне фінансово-матеріальне становище суддів в умовах підвищеної відповідальності, сприяють реалізації їх соціальних прав та інтересів шляхом надання пенсій, допомог та інших видів забезпечення при настанні життєвих обставин, що тягнуть за собою матеріальні та фінансові труднощі» [12, с. 165].

Отже, з'ясувавши основні підходи щодо визначення поняття «соціальний захист», їх переваги та недоліки, а також пропозиції вчених щодо розуміння соціального забезпечення суддів, можемо перейти до формулювання визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні», попередньо окресливши основні риси такого соціального захисту.

На основі аналізу наукової літератури, присвяченій окресленню соціального захисту загалом [див., напр.: 9; 11; 13] і соціального захисту суддів в Україні зокрема [див., напр.: 6; 7; 12; 14; 15], а також аналізу принципів і норм чинного законодавства, що упорядковують відносини та процедури забезпечення соціальної безпеки суддів, можемо дійти думки, що для соціального захисту суддів характерним є те, що такий вид захисту: 1) з одного боку, стосується працівника зі спеціальним трудовим статусом, а саме – з правовим статусом судді, судді у відставці, а з іншого боку (опосередковано) – членів їх сім'ї; 2) ґрунтується на особливій нормативно-правовій основі (охоплює відповідні міжнародно-правові акти, а також низку законів України, серед яких Конституція України, закони України 2016 року № 1402-VIII, 2014 року № 1188-VII, 1998 року № 16/98-ВР, 1999 року № 1105-XIV); 3) передбачає комплекс додаткових соціальних гарантій, що не є особистим привілеєм судді, а заходом компенсування обмежень, заборон і ризиків, якими характеризується робота судді; 4) здійснюється на основі відповідних нормативних, фактичних і процедурних підстав; 5) має надзвичайне соціально-правове значення для індивіда, суспільства та держави, адже є гарантією незалежності судді (судової влади загалом), а також гарантією дотримання стандартів гідної праці відносно суддів, що уможливило належне виконання суддями своїх обов'язків (позначається на ефективності правосуддя, задоволенні права людини на справедливий судовий захист та ін.); 6) є обов'язком держави, що виконується в результаті реалізації соціальної функції держави у діях відповідних суб'єктів владних повноважень; 7) передбачає створення та дію правового механізму соціального захисту суддів.

Відтак, можемо дійти думки, що *соціальний захист суддів в Україні* – це особлива гарантія незалежності та самостійності суддів, що виявляється у передбаченій законодавством комплексній діяльності суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати соціальну безпеку такого кола працівників, цілісно спрямованій на створення та підтримання гідних, соціально безпечних умов (гарантій) існування суддів (суддів у відставці; опосередковано – членів сім'ї судді), за яких вони спроможні реалізувати належні їм права та законні інтереси, повноцінно задовольняючи таким чином матеріальні та моральні потреби, а також уникаючи негативного впливу соціальних та інших ризиків, пов'язаних із перебуванням на посаді судді.

Висновки. На сьогоднішній день соціальний захист суддів в Україні постає в якості особливого соціально-правового феномена, що, *по-перше*, є важливою гарантією забезпечення незалежності та самостійності суду і суддів, а, приймаючи до уваги місію суду в будь-якому європейському демократичному суспільстві – гарантією та природною передумовою сталого розвитку суспільства, неухильної розбудови правової держави, що функціонує на засадах права, людиноцентризму, справедливості,

рівності та законності. По-друге, є специфічним соціально-правовим феноменом, який об'єктивується в практичній дійсності у діяльності суб'єктів, уповноважених на забезпечення належного рівня соціальної безпеки суддів (суддів у відставці; членів їх сім'ї), коли для цього є всі належні (нормативні, фактичні та у разі необхідності – процедурні) підстави та умови. Особливим для соціального захисту суддів в Україні є те, що відповідна забезпечувальна діяльність повинна здійснюватися в рамках правового механізму, цілісно спрямованого на: 1) усунення (чи мінімізацію) шкідливого для соціальної безпеки ефекту різноманітних соціальних ризиків, що пов'язані із роботою судді; 2) створення комплексу соціально безпечних умов буття суддів (чи суддів у відставці) шляхом приведення умов їх трудового та позатрудового буття до стандартів, відповідних їх людській гідності та адекватних особливостям роботи судді, котру вони виконують або ж яку виконували, охоче відмовляючись від широких можливостей реалізації трудового потенціалу у сфері праці та зайнятості.

Список використаних джерел:

1. Карпушова О.В. Фінансове та організаційне забезпечення суддів як проблема ефективної роботи суддів в Україні. *Соціальне право*. 2018. № 1. С. 248–256.
2. Демчак Р.Є. Соціально-економічний захист населення: теоретичний аспект. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2011. Вип. . С. 144–150.
3. Назарова Г.В., Тимофєєва М.І. Соціальний захист в системі соціальної політики. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнар.наук.-практич. конф. (м. Харків, 29 березня 2018 р.)*. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 178–181.
4. Лутицька Л.П. Соціальний захист малозабезпечених верств населення та методи його вдосконалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2013. № 4. С. 43–48.
5. Пузанова В.В. Забезпечення психічного здоров'я суддів з метою поліпшення якості здійснення правосуддя. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Хмельницький, 23 квітня 2018 р.)*. Хмельницький: ХУУП, 2018. С. 94–97.
6. Карпушова О.В. Проблеми правового регулювання праці суддів в умовах євроінтеграції України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 466 с.
7. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.
8. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90–95.
9. Павліченко О.В. Доктрина соціального захисту жінок в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 392 с.
10. Хоружий М.Є., Гбур З.В. Соціальний захист державного службовця. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 103–109.
11. Шкода В.М. Функції соціального захисту працівників митних органів. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 159–164. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-18.
12. Костенко В.Г. Поняття соціального забезпечення суддів. *Соціальне право*. 2020. №–1. С. 165–169.
13. Назаренко О.Л. Сутність соціального захисту, його тлумачення і зміст. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 51–54.
14. Іншин М.І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 535–543.
15. Сапон А.В. Принципи соціального забезпечення суддів. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 190–195.